

*N.Məmmədli. Əttarın "Məntiqüt-teyr" i və Nəsiminin "quş dili"
// Əlyazmalar yanmır, 2022, № 1 (14), s.39-44.*

UOT: 82-1.512.162.

Nəzakət Məmmədli
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu
Bakı ş., İstiqlaliyyət küç. 26
e-mail: ulya98@yahoo.com.tr

ƏTTARIN "MƏNTİQÜT-TEYR" İ VƏ NƏSİMİNİN "QUŞ DİLİ"

Xülasə

Təsəvvüf ədəbiyyatının formalaşmasında müstəsna xidmətləri olan Şeyx Fəridəddin Əttarın zəngin və çoxşaxəli yaradıcılığı öz dövründə və sonrakı əsrlərdə yaşayan şairlər üçün ilham qaynağı olmuş, şairin istər məsnəvilərinə, istərsə də divanındakı şeirlərinə çoxsaylı nəzirələr yazılmışdır. Azərbaycan təsəvvüf ədəbiyyatının ən görkəmli şəxsiyyətlərindən olan Nəsimi özündən öncəki şairlərin yaradıcılığına dərinlən bələd olmuş və onlardan bəhrələnmişdir. İstər Şeyx Fəridəddin Əttar, istərsə də Seyyid İmadəddin Nəsimi yaradıcılığında təqlidi imandan həqiqi imana keçiş prosesi, zünnar bağlamaq, xaç taxmaq, dini tərketmək, küfrə düşmək və s. təsəvvüfi rəmz və məcazlarla ifadə olunmuşdur. Nəsimi şeirində də, Əttarda olduğu kimi, təsəvvüfi məcaz olaraq quşlar və quş rəmzindən geniş istifadə olunur. Əttarın "Məntiqüt-Teyr" əsərində quşlar Haqq aşiqinin, salikin rəmzi olaraq verilir. Nəsimi də öz sələfindən faydalanaraq "quş dili", "Məntiqüt-teyr", "Simurq", "Ənqa" və s. sözlərdən istifadə edərək mənəvi inkişaf yolunun mərhələləri, Küll və cüz, insan və Allah münasibətlərini ifadə edir.

Açar sözlər: *Əttar, Nəsimi, Simurq, Məntiqüt-teyr, quş dili*

Giriş

Təsəvvüf ədəbiyyatının formalaşmasında müstəsna xidmətləri olan Şeyx Fəridəddin Əttarın zəngin və çoxşaxəli yaradıcılığı öz dövründə və sonrakı əsrlərdə yaşayan şairlər üçün ilham qaynağı olmuş, şairin istər məsnəvilərinə, istərsə də divanındakı şeirlərinə çoxsaylı nəzirələr yazılmışdır. Bir çox hallarda müxtəlif şairlər Əttarın obraz və süjetlərindən faydalanmış, əsərlərinə təlmih və işarələr etmişlər. Əttar yaradıcılığı Azərbaycan ədəbiyyatının inkişaf və zənginləşməsində böyük rol oynamış, xüsusilə də təsəvvüf ədəbiyyatımız ən çox Əttarın əsərlərindən, rəmz və məcazlar sistemindən faydalanmışdır.

Azərbaycan təsəvvüf ədəbiyyatının ən görkəmli şəxsiyyətlərindən olan Nəsimi özündən öncəki şairlərin yaradıcılığına dərinədən bələd olmuş və onlardan bəhrələnmişdir. "Nəsimi dövrünün ədəbi ənənələrinin ən layiqli müdavimlərindən biri idi. Nəsiminin qəzəli Əttarın təsəvvüfi şeirindən, Nizaminin nəzmindən və Mövlana və onun vəcdindən rəng və qoxu almışdır. Şeir sənətində Nizaminin məqamı Nəsiminin ideali olmuş, və o bu yüksək dərəcəyə çatmaq arzusunu daşımışdır" (Məmmədzaadə 1997, 67)

Nəsimi də əksər mütəsəvvif şairlər kimi Sənai-Əttar-Rumi məktəbinə bələd olmuş, istər fars, istərsə də türkcə divanlarına bu məktəbə xas olan rəmz və məcazlar sistemindən, obraz və süjetlərdən yararlanmışdır.

Əttarın "Məntiqüt-teyr" i və Nəsiminin "quş dili"

Nəsimi farsca və türkcə divanlarında Əttarın məşhur "Məntiqüt-teyr" əsərinə işarə edir. Şair farsca divanında:

سالک عشق تو هر دم بجهان دگرست
هر نفس طالع و سلت بکمان دگرست
درس ما ابجد عشقست چه ماند نحوی
منطق الطیر او لوالفضل زبان دگرست (Nəsimi 1972, 86)

*Sənin eşq yolunun saliki (yolçusu) hər dəmdə bir başqa cahandadır;
Vüsalını talibi hər nəfəsdə bir başqa gümandadır.
Bizim dərsimiz eşqin əbcədidir, nə nəhv?! (düzgün yazı qaydası).
Fəzilət əhlinin "Məntiqüt-teyri" başqa bir dildir!*

Nəsiminin türkcə divanında da Əttarın "Məntiqüt-teyr"ini tez-tez yad edir. Nəsimidə də quş obrazı daim mənəvi kamillik, Haqq axtarışında olan saliki, Ənqa və ya Simurq isə Haqq-Təalanı ifadə edir. "Quş dili" dedikdə Qurani-Kərimdə "Həml" surəsinin 16-cı ayəsində işlədilir:

و ورث سليمان داود وقال يا ايها الناس علمنا منطق الطير . اوتين امن كل شئى ان هذا ل هو الفضل المين

Süleyman Davuddan irs əldə etdi və dedi: Ey insanlar, bizə quş dili öyrətdilər və bizə hər şeydən xəbər verdilər və bu fəzl və bəxşiş aşkardır - göz qabağındadır.

*Xəttü xalın "Məntiqüt-teyr"idir əhli-vəhdətin,
Quş dilin sən tərcüman etmək dilərsən, etməgil. (Nəsimi I, 2004, 22)*

Və yaxud:

*Heç kimsə Nəsimi sözünü kəşf edə bilməz,
Bu quş dilidir, bunu Süleyman bilir ancaq. (Nəsimi, I, 2004, 30)*

Şair bəzən "Simurq" sözü ilə paralel olaraq "Ənqa" adından da istifadə edir:

*Eşq ilə hər dəm, Nəsimi, seyr edərsən kuhi-Qaf,
Sənsən ol ali məqamda şəhpəri-Ənqayi-eşq. (Nəsimi II, 2004, 34)*

Şair "Eşq" rədifli digər qəzəlində də "Məntiqüt-teyr" əsərinin ən böyük hekayəsinin qəhrəmanı Şeyx Sənanın adını çəkir:

*Eşq içində dinü dildən gəl keç imdi, ey fəqih,
Şeyx Sənan kimi ol gəl sən dəxi tərsayi-eşq.* (Nəsimi II, 2004, 34)

Nəsimi şeirində də, Əttarda olduğu kimi, təsəvvüfi məcaz olaraq quşlar və quş rəmzinə geniş istifadə olunur (Bax: Şıxıyeva 1996). Şair "Çün bəyan oldu rümuzi-əlləməl-əsmə bizə; Rövşən oldu nükteyi-sirri-şəbi-Əsra bizə" mətlləli şeirində:

*Mən ki, mənə gülşənində söylərəm bülbül kibi,
Həsərət eylər nitqlə şol tutiyi-şəkkərxa bizə.* (Nəsimi II, 2004, 34)

*Ey Süleyman məntiqindən quş dilin öyrənməyən,
Divə uymuşsun, anıncün tabeyi-əfsanəsən.* (Nəsimi I, 2004, 165)

*Xəttü xalın "Məntiqüt-teyr" idir əhli-vəhdətin,
Quş dilin sən tərcüman etmək dilərsən, etməgil.* (Nəsimi I, 2004, 462).

Şeyx Fəridəddin Əttar kimi Nəsimi də Qurani-Kərimdə Süleyman peyğəmbərin quş dilini bilməsi süjetindən dəfələrlə yararlanır. Məsələn, "Dəxi bilməz" rədifli qəzəlində yazır:

*Ey badi-səba, var xəbəri yarə ilət kim,
Hüdhüd dilidir, bunu Süleyman dəxi bilməz.* (Nəsimi I, 2004, 13)

Və ya:

*Hüdhüdü Bilqeysə rəsul eylədi,
Naməni göndərdi Süleymanımız.* (Nəsimi I, 2004, 164)

*Ey badi-səba, var, xəbəri yarə ilət kim,
Hüdhüd dilidir, bunu Süleyman dəxi bilməz.* (Nəsimi II, 2004, 11)

Əttarın "Məntiqüt-teyr" əsərində ən böyük hekayənin qəhrəmanı olan Şeyx Sənan obrazı da Nəsiminin yaradıcılığında özünəməxsus şəkildə xatırlanır:

*Nagəhan könlümə düşdi surişi-govğayi-eşq,
Aqili divanə qıldı aqibət sevdayi-eşq.*

*Eşq içində dinü dildən gəl keç imdi, ey fəqih,
Şeyx Sənan kimi ol gəl sən dəxi tərsayi-eşq* (Nəsimi, I, 2004, 31)

Şair bəzən "Məntiqüt-teyr" ifadəsinin ilk tərəfini götürərək, "məntiqi-eşq" ifadəsini də işlədir:

*Aşiq ol, eşq ilə, bil məntiqi-eşqin dilini
Möminə Nuhi-nəcat, kafirə tufan dedilər.* (Nəsimi, II, 2000, 132)

Şair:

*Nagəhan könümə düşdü şurişi-qovğayı-eşq,
Aqili divanə qıldı aqibət sevdəyi eşq,*

- mətəli qəzəlində:

*Eşq içində dinü dildən gəl keç imdi, ey fəqih,
Şeyxi-Sənan kimi ol gəl sən dəxi tərsəyi-eşq.* (Nəsimi II, 2004, 35)

Nəsimi bəzən Şeyx Sənanın adını çəkməsə də, özünü ona bənzədir, onun kimi sevgilinin eşqi ilə imanı əlindən verərək, zünnar bağladığını qeyd edir:

*Verdi saçının küfrünə imanı Nəsimi
Ey xirqə geyən, mən dəxi zünnarımı buldum,*

- deyərək eşq yolunda var-yoxunu fəda edən, zünnar bağlayan Şeyx Sənana işarə edir.

Əttarın "Məntiqüt-teyr" əsərində quşlar uzun yolçuluqdan sonra əzab və yorğunluq içində bir vadiyə çatırlar. Yalnız otuz quş yoldakı tələlərdən, maneələrdən, yolkəsənlərin şərindən qurtularaq bu vadiyə gəlib çatır. Hər yan nura qər q olur. Bu zaman nurlar içində Simurqun camalı təcəlli edir. Quşlar Simurqdan gələn səssiz, sözsüz bir nidanı eşidirlər:

بی زبان آید از آن حضرت خطاب

آفتاب چون حضرت این است کاینه
اودر بیند خویشتن آید که هر
دراو بیند تن و جان هم جان و تن
(Əttar 1958, 172)

O həzrətdən dilsiz-dodaqsız xitab gəldi ki; Bu həzrət günəş kimi bir aynadır. Hər kim onun qarşısına gəlsə özünü görər; Cismın və canını, canını və cismını görər.

Nəsiminin aşağıdakı qəzəli də sanki Simurqdan gələn o heybətli nidanı xatırlandır:

*Aləmi qıldı münəvvər, şol üzü mahı görün,
Qüdrətullahdır camalı, qüdrətullahı görün!*

*Möminin miratı mömindir dedi Xeyrülbaşər,
Güzguyi-safı dutun, güzgülə Allahı görün!*

*Piri-Kənanın əzizi, Misri-hüsnün Yusifi,
Üzünə baxın, zənəxdanındakı çahı görün.* (Nəsimi II, 1972, 12)

Əttarın "Məntiqüt-teyr" əsərindəki Şeyx Sənanın dini tərk edib xristian olması, zünnar bağlaması təqlidi imanı tərk edərək, həqiqi imana qədəm qoymağın rəmzi kimi verilib. Ata-

anası müsəlman olan, müsəlman olaraq doğulan hər kəs şəriətdə müsəlman hesab edilir. Lakin insan elm, düşüncə, təfəkkür sahibi olduqda özünü və ətraf aləmi dərk etməyə başladığında onda müxtəlif suallar, güman və şübhələr baş qaldırır. Bu suallar zahirən insanı dindən uzaqlaşdırmış kimi görünməsinə baxmayaraq, əslində Allahı daha çox tanımasına və sevməsinə gətirib çıxarır. İnsan yalnız eşq yolu ilə Allahı dərk edə bilər. Yalnız həqiqi dərdin, əzabın, eşqin nə olduğunu anlayanlar Allahı layiqincə tanıya və sevə bilərlər. Eşq əzabı bütün güman və şübhələri aradan götürür, sufilərin sözü ilə desək, eşq atəşi bütün "xarü xəsi" yandırır.

Nəsimi də Əttarın bu hekayəsindəki təqlidi imandan həqiqi imana keçid məsələsini, küfr və iman anlayışlarının təsəvvüfi mənası ilə ifadə edirdi:

*Aşkar bildüm, tanıdum, küfrü iman xansıdır,
Küfri verüb iman aldum, mən müsəlman olmanam* (Nəsimi I, 1972, 490)

Şair özünü və ətraf aləmi tanıyıb, elmi və mənəvi axtarışlar nəticəsində dərdindən dərk edərək Həqiqətə yaxınlaşmışdır. Şair bu mənəvi təcrübəsinə süluk yoluna Şeyx Sənan misalında nəzər salır, təqlidi imandan həqiqi imana keçid prosesini əks etdirir, şeirlərində dəfələrlə bu mövzuya toxunurdu:

*Ol mənəm, atam dəxi, anam müsəlmandur vəli,
Bu şəriət şərti ilə mən müsəlman olmanam.* (Nəsimi I, 1972, 490).

İstər Şeyx Fəridəddin Əttar, istərsə də Seyyid İmadəddin Nəsimi yaradıcılığında təqlidi imandan həqiqi imana keçiş prosesi, zünnar bağlamaq, xaç taxmaq, dini tərk etmək, küfrə düşmək və s. təsəvvüfi rəmz və məcazlarla ifadə olunmuşdur.

Nəticə

Nəsimi də əksər mütəəvvif şairlər kimi Sənai-Əttar-Rumi məktəbinə bələd olmuş, istər fars, istərsə də türkcə divanlarına bu məktəbə xas olan rəmz və məcazlar sistemindən, obraz və süjetlərdən yararlanmışdır. Şeyx Fəridəddin Əttar yaradıcılığı Nəsiminin sıx-sıx müraciət etdiyi ədəbi və fəlsəfi qaynaqlardandır.

İstər Nəsimi, istərsə də Əttar yaradıcılığında insanın mənəvi inkişaf prosesi açıqlanmışdır. Nəsimi şeirində də, Əttarda olduğu kimi, quşlar və quş rəmzindən təsəvvüfi məcaz olaraq geniş istifadə olunur. Nəsimi türkcə və farsca divanında da Əttarın "Məntiqüt-teyr"-ini tez-tez yad edir. Nəsimidə də quş obrazı daim mənəvi kamillik, Haqq axtarışında olan saliki, Ənqa və ya Simurq isə Haqq-Təalanı ifadə edir.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. İmadəddin Nəsimi (1973) Əsərləri, elmi-tənqidi mətnin tərtibi və müqəddimə Cahangir Qəhrəmanov, I c., Bakı

2. İmadəddin Nəsimi(1973) Əsərləri, elmi-tənqidi mətnin tərtibi və müqəddimə Cahangir Qəhrəmanov, II c., Bakı
3. İmadəddin Nəsimi(1973) Əsərləri, elmi-tənqidi mətnin tərtibi və müqəddimə Cahangir Qəhrəmanov, III c. Bakı
4. Nəsimi(2004) Seçilmiş əsərləri, I c, tərtib edən H. Araslı, Bakı
5. Nəsimi(2004) Seçilmiş əsərləri, II c, tərtib edən H. Araslı, Bakı
6. Memmedzadə H. Nesiminin həyatı və Farsça Divanı, çeviren Turgut Karabey. http://www.turkiyatjournal.com/Makaleler/195437835_7.pdf s.67
7. Şıxıyeva S(2000) Nəsiminin sələfləri ilə mübahisələri, Elmi araşdırmalar, 1-2, Bakı, Elm 640 s.
 دیوان عطار نیشابوری (شرح احوال عطار بدیه الزمان فروزانفر) تهران ، 1381
 سید عماد الدین نسیمی، دیوان، نشریات دولتی آذربایجان، باکو 1972
 شیخ فریدالدین عطار نیشابوری، منطق الطیر، بتصحیح و اهتمام دکتر محمد جواد مشکور، تبریز، 1958
 سعید نفیسی جستجو در احوال و آثار فرید الدین عطار، تهران، 1320 ص 114
 صدای بال سیمرغ – درباره زندگی و اندیشه عطار دکتر عبد الحسین زرین کوب، تهران، دکتر عبد الحسین زرین کوب، تهران، 1378
 عطار پیر اسرار، با کاروان حله مجموعه نقد ادبی دکتر عبد الحسین زرینکوب تهران، 1378 ص. 205
 مولانا حکیم ملا محمد فضولی بیاتلی، مقدمه، تصحیح و تحيیه دکتر حسین محمدزاده صدیق تبریز 1387

Nazakat Mammadli

“Mantik at-Tayr” by Attar and “Bird’s Language” by Nasimi

Sheikh Fariduddin Attar’s rich and diverse legacy which made exceptional contributions to the progress of Sufi literature has inspired both his contemporaries and the poets of the following centuries. As well, many *naziras* were written to his masnavis and poems of his *divan*. Mainly, Sufi literature benefited much from Attar's works, symbols and metaphors. One of the greatest representatives of Azerbaijan's Sufi literature, Nasimi had a deep knowledge of the works of poets who had lived before him and made use of such works. There is a mention of Attar’s famous work “Mantik at-Tayr” in Nasimi’s Persian and Turkish divans. Nasimi mentions Attar’s “Mantik at-Tayr” very often in his Turkish as Persian Divan. In Nasimi’s poems, the character of bird embodies salik who seeks spiritual perfection and Truth (God) and Anga or Simurg represents God.

Both in Sheikh Fariduddin Attar’s and Sayyid Imadaddin Nasimi's poetry, the process of leaving the imitative faith and choosing the true faith, wearing a *zunnar* (a distinctive belt that non-Muslims wear) and cross, abandoning the religion, becoming a nonbeliever, etc. is represented by mystic symbols and metaphors.

Keywords: Attar, Nasimi, Simurg, Mantiqu-t-Teyr, uncontainable

Filologiya üzrə elmlər doktoru, dosent
Paşa Kərimov tərəfindən çapa tövsiyə olunmuşdur.